

İnsan Olma Bilinci Kişi Olma Sorumluluğu

Sevgi İyi

Öncelikle bugün burada felsefi bir söyleşi yapma olanağını sağlayan sayın yetkililere teşekkür ediyorum. “Felsefi söyleşi olanağı” diyorum çünkü felsefenin insan yaşamındaki yeri ve önemi genellikle pek bilinmediğinden felsefe çoğu kez ihmal edilen bir konu olmuştur. Özellikle toplumumuzda günümüzdeki durum bundan 20-30 yıl öncesine göre hayli farklı olmakla birlikte felsefenin insan dünyasındaki önemi ne yazık ki gereği gibi anlaşılabilmiş değildir hâlâ. İşte bu yüzden bizlerin burada felsefi bir söyleşi için biraraya gelmiş olmamızı sevindirici buluyorum.

Yapacağım konuşmada ilkin felsefenin ne olduğuna ilişkin kimi belirlemelerde bulunacağım. Daha sonra bu belirlemeler doğrultusunda felsefenin yaşamla olan bağından söz ederek günümüz dünyasında karşılaştığımız insan sorunlarının çözümünde felsefenin işlevini, “insan olma bilinci” ve “kişi olma sorumluluğu” bağlantısında belirlemeye çalışacağım.

İlkin felsefenin ne olduğu sorusunu ele alırsak, felsefenin ne olduğunu kestirme bir yolla söyleyivermenin pek mümkün olmadığını da bilerek bu soruyu şöyle yanıtlayacağım: Felsefe en temelde bir *düşünme*, *bilme*, *görme* ve *yaşama* işidir. İlk bakışta çok genel görünen bu belirlenimleri, kendi içinde çok teknik ayrıntılarına girmeksizin biraz açmak gerekirse şunlar söylenebilir. Felsefenin özüne, temel yapısına işaret eden bu kavramlar öncelikle birbirini tamamlayan bir bütünlük içindedir. Yani bunlardan birinden söz etmek diğerlerinden de söz etme gereğini ve sonucunu doğurur. İçlerinden birinin bilgisi, bir diğerinin bilgisiyle gelişir ve tamamlanır. Bu bakımdan ilkin *düşünme* kavramına bakacak olursak günlük yaşamın olağan akışında belki üzerine hiç düşünmediğimiz *düşünme* nedir acaba?

Düşünme en genelde söylenirse insanın yapıcı kendinde taşıdığı bir zihni edimi olanağıdır. Burada söz konusu olan şey, her insanın *doğuştan* kendiliğinden eksiksiz şekilde düşünme becerisiyle donatılmış olması değildir. Çünkü düşünme öğrenilen, öğretilen ve geliştirilen bir beceridir. Böyle bir beceri olarak insan varlığının vazgeçilmez koşullarından biridir. Bu nedenle her zaman filozofların ilgi konusu olmuştur. Burada ben düşünme üzerine uzmanca ve kuramsal açıklamalara girmeksizin daha çok düşünmenin yaşama dönük yönüne değineceğim. Böylece bir düşünme işi olarak felsefenin genellikle

le sanıldığı gibi “soyut” ve yaşamdan kopuk olmadığı, tersine yaşamın içinde ve yaşam için vazgeçilmez olduğu daha açık görülebilecektir.

Gerçi felsefenin dili ve kavramları üst bir özellik gösterir. Bu yüzden felsefe ilk başta “soyut” ve yaşamdan kopuk gibi görünebilir. Ama felsefe dilinin bu özelliğinden, felsefenin yaşamdan kopuk, anlaşılmaz dolayısıyla da anlamsız ve yararsız olduğu sonucuna varmak büyük bir yanlıgı olur. Felsefenin kavramsal dili ya da *düşünme* dili, düşünmenin bu incelmış, süzölmüş, ayıklanmış dili aslında bizlere, yaşamın tam kalbine nüfuz etmeyi, onu canlı tutmayı ve insanı (kendimizi) varlaştırmayı sağlar. Çünkü onun ayıklanmış, yerli yerine oturmuş kavramlarıyla düşünmek, eğildiğimiz sorunlara, *yaşam-la-insanla* ilgili ana sorunlara çepeçevre ve kuşatıcı şekilde bakabilmemizi (theoria), dolayısıyla etraflı şekilde düşünebilmemizi sağlar. Demek ki felsefenin bu kavramsal olan ve “soyut” görünen yanı, onun pratikten ve yaşamdan kopuk olduğunun değil tam tersine yaşamla bağının daha köklü, daha temel ve daha sağlam olduğunun göstergesidir.

Düşünme kavramının felsefeyle birlikte gelen ve felsefeyi de kuran bir kavram olarak en kuşatıcı şekilde ilk ortaya çıkışı, Eskiçağda yaşamış ünlü filozof Herakleitos’la olmuştur. Onun kullandığı ve hiçbir dile çevrilemeyen *logos* kavramı, o günden bugüne felsefede yer eden ve ona temel olan bir kavram olarak durmaktadır. Düşünmeye, bilmeye, bilgiğe, dile, anlama, söze, söylemeye işaret eden bu anlamca çok zengin kavram Eskiçağdan günümüze uzanan çizgide felsefi düşünmenin dönemlere göre çeşitlenen kaynağı olmuştur. Herakleitos’un, *varlığı, değişmeyi, bilgiyi, mantığı* ve örtük şekilde belki *etiği* de kapsayan bu kavramın, yaşama dönük açılımı çok geçmeden o dönemde kendini göstermiş; Eskiçağın büyük sorgulama ustası, zamanına aykırı filozof Sokrates, *logos’a* (düşünmeye), doğrudan yaşama dönük bir işlev kazandırmıştır. O, düşünmenin ve felsefi bilginin yaşamı aydınlatması için savaşmıştır. Felsefe tarihinde Sofistlerle ortaya çıkan ve ilgi konusu olan etik sorunlar karşısında sıkı, kararlı ve ısrarlı bir tutumla keskin bir dönüş olarak kendini gösteren Sokratik dönem, insanın, *insan olma* bilincinin ve *kişi olma* sorumluluğunun etik bir alan olarak temelini atılmasıdır. Bu dönüşümle etik, Eskiçağ düşünüşünün ana konularından biri, hatta belki en temel konusu olarak gündeme alınmıştır.

Böylece Sokrates’in başlattığı bu çizgi, o dönemin iki büyük filozofu Platon ve Aristoteles tarafından izlenmiş, daha sonra da çeşitli felsefe okullarınca felsefi sorgulamalarının odağında yer alan temel sorun yine, insanın varolmasını, gerçekleşmesini sağlayacak yolların ne(ler) olduğu sorusu olmuştur. Düşünme ve bilginin aslında insana ve yaşama dönük aydınlatıcı işlevi hep öncelik taşımıştır.

Eskiçağ düşünüşünün kurucularından Platon, hocasının izinden giderek insan ve toplum sorunlarına, temelde erdem sorunları olan bu sorunlara ısrarla eğilmiş; felsefi soruşturmalarında *bilgece, adilce, ölçülüce* yaşamının, insanca yaşamının hangi yolla ve ne şekilde olabileceğinin bilgisine ulaşmaya çalışmıştır. Platon’un sabırla ve uzun uzadıya sürdürdüğü soruşturmalarında öğrettiği şey şudur: İnsan ve toplum sorunlarına ancak felsefi bilginin ve bilimin, adına *episteme* dediği filozofun bilgisinin ışığında çözüm getirilebilir. Felsefi bilgiye ve bilime ise ancak *düşünmeyle görerek* (noesis) ulaşılabilir. Demek ki düşünmenin kuşatıcılığı *kalıcı bilgiyi, açık görmeyi* ve yaşamda *doğru tavır* alıp doğru eylemde bulunmayı sağlar.

Felsefenin veya doğru düşünmenin yaşamdaki yeri ve önemi sorununa eğilen ve erdem in ne olduğunu başlı başına araştıran; yaptığı soruşturmaya günümüze de ışık tutan başka bir örnek Aristoteles’tir. Aristoteles, ruhun, akıla sahip kısmındaki *düşünen* yanını

erdemlerinin - (*düşünme* dianoetik) erdemleri dediği felsefi bilgi ve bilim (episteme), sağ görüş (phronesis), bilgelik (sophia), öngörü, sanat gibi erdemlerin - ruhun isteyen yanılla ilişkisinde *etik erdemlerin* oluştuğunu söylemiştir. Ustaca yaptığı analizle Aristoteles, erdemlerin, “ruhun kısımlarının huyları” olduğunu, bu bakımdan “edinilen özellikler” olduğunu ve dolayısıyla her kişinin onları edinebileceğini belirlemiştir.

Burada Aristoteles’in, erdem ne olduğunu eylemle ilgisinde ve bilgiyle bağlantısında nasıl dile getirdiğine bakarsak, düşünmenin ve bilginin yaşamdaki önemi daha iyi görülebilir belki. Erdemi, eylemle ilgisinde şöyle dile getirmiştir Aristoteles: “Erdem, düşünme düşünme tercih edilen bir huydur, bize göre orta olan, akılcı ve uslu kişinin belirleyeceği şekilde belirlenen bir huydur” (NE., 1106 b35). Erdemi bilgiyle bağlantısında ise şöyle ifade etmiştir: “Erdem, yalnızca doğru akla uygun bir huy değil, aynı zamanda doğru akılla giden bir huydur” (NE., 1144 b.26).

Demek ki insan varlığı olarak bizim “tutkularımız” (pathe) var, “yetilerimiz” (dynameis) var ve “huylarımız” var. “Övülen huylar” olarak erdemler, öğrenilerek ya da yapı yapı kazanılan özelliklerdir. Böylece düşünme erdemlerinin ya da ruhun bu yetilerinin gelişmişliği, örneğin felsefi bilgi ve bilgelik, erdem ve yaşama dönük pratik işlerin bilgi temelini oluşturmasını sağlar. Nitekim 18. yüzyılda Kant, aklın (düşünmenin veya düşünen yanımızın) kendi kendine yasa koyuculuğunu, düşünmemizin aynı zamanda eyleyen düşünme (akıl) oluşunu ahlâklılığın temelini koyar.

Felsefe tarihi boyunca felsefenin en temel sorunlarından varlık, bilgi ve mantık sorunlarının yanında ve aslında bunların tamamlayıcısı olarak etik sorunların hep işlenmiş olduğu göz önüne alınırsa felsefi düşünmenin ve araştırmanın, temelde insanın kendi hakkında bir bilgi ve bilince varmayı amaçladığı söylenebilir. Gerçi bunun böyle olduğunun bilincine açık olarak yüzyılımızda varılmıştır. 19. yüzyılda doğa bilimlerindeki hızlı gelişmenin de etkisiyle etiğin ve insan sorunlarının geri planda kaldığı bir dönem yaşanmıştır. Bu etki altında insan kendi hakkında düşünmeyi, kendine bakmayı unutmuş, insan dünyasını belirleyen değerlerin dengesi ne yazık ki bozulmuştur. Bu bakımdan 20. yüzyıl, insanın unutulduğu bir dünyayı var etmiştir. Yüzyılımızın ilk çeyreğinde insan felsefesi çalışmalarının ağırlık kazanmasının, son çeyreğinde ise meslek etikleri olarak etiğin çok yaygınlaşmasının ardında bu tutum ve bunun getirdiği sorunlar vardır.

Yüzyılımızın ilk çeyreğinde, insanın çeşitli alanlarda uzmanca bilgilere ulaşmış olmasına rağmen “kendi hakkındaki bilgisinin” karartılmış olduğunu saptayan Max Scheler, doğrudan insanın kendini araştırma konusu yapan bir bilgi alanının kurulması gerektiğini belirterek felsefi antropolojiyi “resmen” kurmuştur. İnsanın kendisi hakkında aydınlık bir bilgiye ve bilince varması gerekliliğini düşünen Scheler, yaygın olarak benimsenmiş bulunan insan anlayışlarını belirleyerek bunların yetersizliğine işaret etmiştir. Ona göre bu anlayışlardan hareketle günümüz dünyasında karşılaşılan insan sorunlarına ışık tutulamaz. İnsan hakkında, insanın kendisi hakkında aydınlatıcı bir bilgiye varmak gereklidir. Bu da ancak felsefe yoluyla olabilir.

“İnsan nedir?” ve “insanın varlıktaki yeri nedir?” sorularının, felsefi bilinçlenişinin başlangıcından beri kendisini en fazla meşgul eden sorular olduğunu belirten Scheler (1998: 32), insan hakkında *bilgi* olarak yetersiz gördüğü yaygın insan anlayışlarını şöyle saptar: “Bugün eğitilmiş bir Avrupalıya, ‘insan’ denince ne düşündüğü sorulsa, hemen hemen hiç yanyana gelemecek olan üç ayrı düşünce kafasında gidip gelmeye başlar”. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1. “Adem ve Havva, yaradılış, cennet ve cennetten kovulma gibi Hristiyan gele­neğinin [insan] düşüncesi.
2. Antik-Yunan düşüncesidir; buna göre insan ‘akıl’ (.....) sahibi bir varlık olarak görülmekte; dünyada ilk kez insanın ben bilincine sahip olması ona kendine özgü bir yer kazandırmaktadır. Her şeyin temelinde yatan insanüstü bir akıl olduğu ve tüm diğer varolanlar arasında yalnızca insanın ondan pay aldığı öğretisi, bu düşünceyle yakın bir ilgi içindedir.
3. Doğa bilimlerinin ve genetik psikolojinin çoktandır gelenekselleşmiş olan, insanın, yeryüzündeki gelişimin en son ürünü olduğu düşüncesidir; buna göre insan, hayvan dünyasındaki daha az gelişmiş benzerlerinden yalnızca (.....) enerji ve yetilerinin karışımındaki karmaşıklık derecesiyle ayrılmaktadır”. (1998: 35)

Yaptığı bu saptamada Scheler’in üzerinde durduğu ve dikkatimizi çekmek istediği nokta yaygın şekilde benimsenmiş olan bu üç düşünce arasında bir birliğin olmadığıdır. Bunun getirdiği sonucu ise şöyle ifade eder: “Bugün biri doğabilimsel, biri felsefi, biri de teolojik olmak üzere, birbiriyle hiç ilgisi olmayan, üç antropolojimiz var. *Ama hâlâ insanın ne olduğuna ilişkin üzerinde birleşilen bir düşünceden yoksunuz.* İnsanla ilgilenen bilimlerin sayısı sürekli artmış olmasına karşın, bu bilimler-ne kadar değerli olursa olsunlar insanın ne olduğunu aydınlatmaktan çok karartmaktadırlar” (1998: 35)

Bu noktadan hareketle Scheler, insanı felsefi soruşturmanın ana konusu haline getirerek insan hakkında *bilgi* edinmenin ve insan sorunlarına da bu bilgilerin ışığında eğilmenin gereğine işaret eder. Burada söz konusu olan bilgi ise felsefi bilgidir.

Ne var ki Scheler’in yüzyılımızın başında insan felsefesinin önemini vurgulayan bu ısrarlı çabasına rağmen ve Scheler’den sonra bu konuya eğilen filozofların çabalarına rağmen felsefi antropoloji diğer felsefe dalları arasında gereken ilgiyi görmemektedir. Bunun böyle olmasında hem felsefeyle hem de diğer bilgi dallarıyla uğraşanların insan anlayışlarının etkili olduğu söylenebilir. Bu tutumlarda, Harun Tepe’nin de (*İnsanın Kosmostaki Yeri*’nin çevirisine yazdığı Giriş’te) işaret ettiği gibi ya insanı felsefi anlamda bilme konusu yapmanın “metafizik” bir iş olduğu düşünülmemekte ve ayrıca insan bilimleri insanı “bilimsel” açıdan incelediği için böyle bir soruşturmaya gerek duyulmamakta ya da hazır olarak benimsenmiş bir insan anlayışı içinde insanın ne olduğunun zaten bilindiği kabul edilmektedir.

Oysa bugün yaşadığımız dünyada adeta insanlık çıkmazına dönüşen sorunlar karşısında insanın insan hakkındaki bilgisi, özellikle etik bir bilinç olarak “insan olma bilinci” ve “kişi olma sorumluluğu”yla ilgisi bakımından önem taşımaktadır. Bu bilginin aslında dünya için ve insan için hayati önemi vardır. Çünkü dünya, insanın yapıp etmelerinin ürünüdür ve her insan teki şu ya da bu şekilde kurulmuş insan ve toplum ilişkileri ağı içinde yaşamaktadır. İster siyaset adamı veya yönetici, ister kamu görevlisi, ister bilim adamı veya yurttaş olalım en temelde her birimiz birer insan teki olarak tek tek kişileriz. Kendimiz hakkında, başkaları hakkında ve insan hakkında şu ya da bu şekilde oluşmuş bir kanaatimiz ve anlayışımız vardır. Bizler, bu anlayışımızın niteliğine göre, yani bu anlayışın ezbere mi yoksa kendimizin düşünerek, sorarak ve araştırarak edindiğimiz bilgiye dayanan bir anlayış mı olduğuna bağlı şekilde tavır alırız ve eylemlerde bulunuruz. Mevcut dış koşulların tüm belirleyiciliğine ve zorlayıcılığına rağmen yerimize ve konumumuza göre aldığımız kararlardan, eylemlerimizden ve sonuçlarından; bütün

bunların da temelinde *kim* olduğumuzdan, kendimize, başkalarına ve insanlığa karşı sorumluyuz. Toplumlarda çeşitli kurumsal ve hukuksal düzenlemelerin temelinde bu sorumluk düşüncesi vardır. Ama ne yazık ki bu amaçla yapılan düzenlemeler ve getirilen normlar, isteneni sağlama konusunda yeterli olamamakta; 20. yüzyılda *humanitas* idealinin üst bir noktası olarak “insan hakları” düşüncesine ulaşılabilmiş olmasına rağmen bugün insan hakları ihlallerinin önüne geçilememektedir.

Bunun nedeni ise günümüzde insanın eğitimiyle ilgili bir sorun olarak bir bilincin ve sorumluluk bilgisinin eksikliğidir. Böyle bir eksikliğin olmasının nedeni ise yine bir eğitim sorunu olarak felsefi eğitim eksikliğidir. Bu noktada şu sorulabilir: Neden günümüz dünyasında felsefi eğitim konusunda eksik kalınmıştır ve eksik kalınması için de sanki ısrar edilmektedir? Öyle görünüyor ki bu durum günümüz dünyasını belirleyen değerlerle, anlayışlarla ve görme açılarıyla ilgilidir. İnsanın düşünsel etkinliklerinin ortaya koyduğu ürünlerin değerlendirilmesiyle ilgilidir. 19. yüzyıldan günümüze uzanan bilimselci anlayışın faydacı bir bakış açısıyla bütünlüğe başat bir değerlendirme ölçütü haline gelmesiyle ilgilidir.

Durum böyle olmakla birlikte bugün insan felsefesi sorunlarına ve etik sorunlara öncelik vererek dünya sorunlarına eğilen filozoflar da vardır. Bu filozofların yaptığı çalışmalar çerçevesinde “felsefe eğitimi görme hakkı”ndan da söz edilmektedir. İnsan olma bilincinin rafa kaldırıldığı dünyamızda bu çabaların önemini vurgulamakta yarar vardır.

Buraya kadar felsefenin insan yaşamında ne denli vazgeçilmez olduğunu, bizlerin insan olarak var olmamızın temel koşulu olduğunu; bu yüzden insan ve dünya problemlerinin çözümünde apayrı bir işlevinin bulunduğunu anlatmaya çalıştım. Ancak, bu noktada günümüzle ilgili şu saptamaya da dikkatinizi çekmek istiyorum: Felsefi bilginin ve bilimin temeli olarak *bağımsız* ve *yaratıcı* düşünmenin zayıfladığı; insanın düşünme yetisinin çepeçevre gören, kuşatıcı şekilde bakan *theoria* yönünü yitirdiği; bilginin, bütünlüğü olmayan ve birbirinden kopuk uzmanlıklarla sınırlandırıldığı dünyamızda felsefenin, sıradan bir söz yığını olduğu sanısıyla gereksiz olduğunu düşünen kimi bilimciler vardır. Ekonomiye bağımlı kılınmış bir bilgi ve bilim anlayışı içinde *bilginin değerinin* bile alınıp satılmayla ölçüldüğü dünyada felsefenin ve felsefecilerin hiçbir işe yaramadığını, hatta fazlalık olduğunu *teknolojik* düşünenler vardır.

Bu konuda kararı sizlere bırakmakla birlikte ben, bilimci zihniyetin tersine bugün yaşama dönük yönüyle felsefeye ve düşünmeye her zamankinden daha çok gereksinim olduğunu söyleyeceğim. Bu, bir felsefeci olmanın getirdiği kişisel bir duygu olmayıp, günümüzün çok düşündürücü olguları karşısında *düşünen* bir insan olmanın getirdiği bir *bilgidir*. Bugün yüzyüze geldiğimiz olgular göstermektedir ki *insan olma* sorunu ve *kişi olma* sorumluluğu en önemli sorun olarak gündemdedir. Bilimsel bir bakış açısından felsefeyi önemsiz sayabiliriz ya da küçümseyebiliriz. Ama bizi her gün evimizdeki ek-randan, çevremizde olan bitenlerden başlayarak çepeçevre kuşatan dünya ve insan sorunlarından kaçamayız. Kendi insan olmamızdan kaçamayız. Öyleyse hepimizi, *düşünme, bilme, görme* ve *yaşama* bütünlüğünün kurulduğu biricik varolan olarak insanın *varlaştırılması* etkinliğine, *felsefe yapmaya* davet ediyorum.

KAYNAKÇA

ARISTOTELES, *Nicomachean Ethics, The Basic Works of Aristotle*, trs., and ed. by Richard McKeon, Oxford University Press, 1941.

KUÇURADİ, İcanna "Aristoteles ve Ontolojik Yaklaşım", *Çağın Olayları Arasında Ayraç* Yayınevi, Ankara, 1997.

PLATON *Devlet*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992.

SCHELER, Max, *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çeviren: Harun Tepe, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1998.